

SIGMUND FREUD: NEVĚDOMÍ A SPOLEČNOST

Freud (1856-1939) zdaleka nerozpracoval tak sofistikovanou teorii společnosti jako Marx, Weber a Durkheim. Zabýval se ovšem základy lidské psychiky, tedy zkoumal to, co Marx, Weber a Durkheim ve svých koncepcích sice neopomněli, nicméně to nerozpracovali. Obecně řečeno, Freud svou pozornost věnoval otázkám týkajícím se vztahu jedince a společnosti – otázkám, dotýkajícím se průsečíku veřejného a osobního života. Zkoumal spojitost mezi individuální a sociální identitou a poukazoval na konflikt, který stojí mezi těmito dvěma identitami. A i když Freud nepatří mezi autory, jež nabídli komplexní vysvětlení sociálního života, přesto se zabývá společností a jeho teorie lidské psychiky nám mnoho říkají o povaze společenského života.

Freud byl velmi ctižádostivým a zároveň ješitným mužem. Sám sebe srovnával s Koperníkem a Darwinem, kteří ukázali lidstvu limity jejich vlastní existence. Koperník ukázal, že země není centrem vesmíru; Darwin zase tvrdil, že lidské bytosti nejsou odlišným druhem od jiných živých bytostí; a Freud ukazuje, že za vědomým životem nestojí skutečné motivace lidí. Podle něho člověk není vládcem své vlastní psychiky. Představa, že lidé jsou racionální bytosti, jež sledují své vlastní zájmy, s kterou přišli osvícenečtí filozofové, dominuje v současné ekonomii a v některých verzích teorie racionální volby. Freud ve svém díle ukazuje na naivitu této perspektivy, pro kterou neplatí, že by počítala s iracionalitou a nevědomými faktory, jež najdeme za názory, postoji a chováním lidí.

Freud pocházel z rodiny středostavovského obchodníka a jeho třetí ženy. Narodil se v Příboře na Moravě. V roce 1860 se celá rodina přestěhovala do Vídně, kde žila až do doby, než ji byla nucena v důsledku nástupu Hitlera k moci v roce 1938 opustit; odchází do Británie. V roce 1886 se Freud oženil, jeho manželka se jmenovala Martha Bernays. Měli spolu šest dětí. Jedna z Freudových dcer, Anna, pokračovala ve Freudově odkazu a stala se známou psychoanalytičkou. Jednou dokonce Freud vyšetřoval, což byla dost neobvyklá událost, vzhledem k existenci nevědomého konfliktu mezi rodiči a dětmi, na který Freud ve svých teoriích upozorňoval.

Freud byl velmi nadaným studentem. Měl kladný vztah k vědě. Studoval na vídeňské univerzitě medicínu, kde v roce 1881 obdržel hodnost doktora. Zajímal se o biologii a napsal několik kontroverzních statí na téma medicínského využití kokainu a jeho anestetických účinků při operaci očí (později se těchto statí zřekl, jelikož poznal nebezpečnost a návykovost, kterou užívání kokainu s sebou nese). Freud se stále více zajímal o psychologii, protože právě v ní viděl možnost pro rozmach a aplikaci alternativního typu terapie pacientů. V letech 1885-1886 studoval v Paříži u francouzského lékaře J. M. Charcota (1825-1893), který se zabýval mentální nemocí. Při tomto pobytu se začal zajímat o podstatu a příčiny hysterického chování. A stejně jako mnoho jiných vědců, tak i Charcot a Freud se soustředili především na biologické determinanty neurózy. Nicméně asi od poloviny devadesátých let devatenáctého století Freud dospívá k čistě psychologickému vysvětlení mentálních potíží člověka.

Psychoanalýza vzkvétá díky Freudovi, který přestal být spokojen s existující léčbou neuróz. Taková léčba se obvykle skládala z elektro-šokové

terapie nebo hypnózy, jež ovšem měly pouze krátkodobý účinek. Freud spolu s Breuerem vypracovali základy psychoanalýzy. Těmito základy byla „léčebná rozprava“ (talking cure), v níž pacient sdílí své nejhlubší pocity a problémy s terapeutem. Breuer poznal, že by šlo tuto metodu léčby použít, když se snažil porozumět vyprávění jedné z žen o jejích problémech. Tato žena se pokusila přenést své city na Breuera, přičemž požadovala, aby její city Breuer opětoval. Breuer tuto situaci nezvládl, jeho manželka mu ztropila scénu, Breuer se vzdal léčby pacientky a vzal si volno a se svou ženou odjel. Freud se domníval, že Breuer reagoval velmi nepatřičně, protože z této situace nevytěžil závěry pro terapii, která se později stala podstatou psychoanalýzy.

Psychoanalýza

Freud psal své teorie ve Vídni na přelomu století (*fin-de-siecle Vienna*). Pokrytecká viktoriánská morálka tenkrát vládla městu, což znamenalo že mnoho mužů vyžadovalo dodržování velmi přísných morálních principů, i když sami hledající sexuální uspokojení, neváhali cizoložit nebo navštěvovat veřejné domy. Freud znal tuto falešnost buržoazní morálky, a proto by nás nemělo překvapit, že se ve svých názorech vrátil k Nietzscheovým názorům týkající se morálky. Podle Freuda jsou Nietzscheova tvrzení zcela v souladu s nálezy psychoanalýzy přelomu století. Pro Freuda, stejně jako pro Nietzscheho, lidé nejsou pouze biologickým druhem. Soutěžíme a usilujeme o nadvládu jednoho nad druhým. Vědění, instinkty, myšlenky, tužby a tělo nelze oddělit. Lidé nevědí o velmi mocných silách, které jsou součástí jejich psychiky. Racionalita je pouze velmi křehkým popřením nevědomých tužeb. Lidé předpokládají, že jsou racionální, popírajíce svůj egoismus; nevědí ovšem o tom, že takovým chováním nedělají nic jiného, než že pouze maskují vůli ovládat a často ubližovat druhým. Freud, stejně jako Nietzsche, vidí za této situace malou užitečnost náboženství; avšak – na rozdíl od Nietzscheho – věří v sílu vědy a vnímá ji jako cestu k pravdě.

Podle Freuda jsou nevědomé touhy ovládající člověka spojené se sexualitou. Represe těchto tužeb je pak hlavní příčinnou konstituce osobní a pohlavní identity. Freud také rozvinul prvky, která spojují nevědomí, lidskou touhou a představitost.

Základem psychoanalýzy jsou tři principy, které souvisejí s ustavením psychiky člověka, a které odlišují psychoanalýzu od jiných psychologických teorií. Za prvé, mentální procesy jsou nevědomé. Myšlenková aktivita se neskládá pouze z vědomého, ale také obsahuje tužby a cítění, které ve větší či menší míře jsou adekvátní infantilním tužbám, a které jsou obvykle v dospělosti vytěsněny. Za druhé, lidské instinkty, pro něž Freud používá pojem libido, jsou základními pudry lidského organismu. Jsou to sexuální pudry a jejich potlačení vede k mentálním problémům člověka. Za třetí, represe je znovuvytvářena v rámci každé generace a probíhá u každého jedince zvlášť. Taková represe je křehkým procesem a vždy existuje možnost, že při jeho selhání nekontrolovatelné sexuální pudry otřesou individuálním nebo dokonce celým sociálním životem. Pouze sublimace libida může zabránit sociálnímu chaosu a individuálním potížím. Sublimace znamená kanalizaci sexuálního uspokojení k sociálně přijatelným cílům. Sublimace je

proto základem civilizace. Jinými slovy řečeno, transformace sexuálních instinktů vede k vyšší kulturní, umělecké a sociální humanitě.

Sublimace je nicméně obtížným procesem, protože lidská psychika je předurčena k tomu, aby hledala slast a zároveň se vyhýbala bolesti. Tento proces Freud nazývá principem slasti. Slast znamená vyhovování stimulům dráždícím naši psychiku skrze uvolňování sexuálního libida, které usiluje o uspokojení. Princip slasti vládne nevědomí. Frustrované a neuspokojené libido vede k neurotickým stavům; potlačená sexualita je tak vysvětlujícím prvkem psychických potíží a nespokojenosti člověka. Freud vytváří tripartitní teorii vědomí, aby tomuto procesu porozuměl. Podle této teorie je psychika lidské osobnosti rozdělena na id, ego a superego. Id je čisté libido, které usiluje o slast. Superego je svědomí, je to personifikace představ rodičů a společnosti o dobro. Je to vědomí viny, které je často iracionální a svázané se strachem ztráty rodičovského souhlasu a fyzického trestu. Ego je pak zprostředkovatelem touhy po slasti (id) a pocitů viny (superega). Ego je velmi citlivou spojnicí, vytvářející princip reality. Usiluje o adaptaci principu slasti na požadavky reality. Dospělost člověka je pak založena na přechodu od principu slasti k principu reality. Princip reality znamená racionální odůvodnění tužeb a rozumné přizpůsobení vlastního uspokojení k sociálním požadavkům. Nakonec je to pouze lidská představivost a imaginace, co principu reality uniká.

Tyto tvrzení odkazují k Freudově populární teorii o Oidipovském komplexu. Aby chlapec řádně dospěl a vyvinul svou pohlavní identitu, musí se zříci touhy po své matce a psychicky se identifikovat se svým otcem. Každý chlapec dospívá k této identifikaci s otcem, jelikož má strach z moci otce – z kastrace otcem. Toto zřeknutí se touhy po matce a přijetí otce jako autority je podle Freuda základem civilizace. Vede k sublimaci libida k sociálně přijatelným cílům, jako je umění nebo kultura. Nicméně socializace není příjemným procesem, protože superego velmi tvrdě a krutě trestá ego za jeho představivost o životních přechodech, je to podobné sankcím, které člověk pocítí, když vybočí při životních přechodech v reálném životě. Cesta k dospělosti, kterou ilustruje proces sublimace, k tomu zahrnuje ještě navíc represí a ambivalenci, týkající se sexuality a tužeb, jež pronásledují člověka až do dospělosti. Morálka je pak ve skutečnosti druhem sebeodcizení, děti internalizují rodičovskou autoritu, zatímco se bouří proti této autoritě. Oidipovský komplex vytváří muže, kteří mají silně vyvinutá osobní ego a kteří ovládají své emoce. Dospělost pak znamená genitálně orientovanou sexualitu, jakož i to, že sexuální uspokojení se mění z dětských představ, zahrnujících celé tělo, k představám dospělých, které jsou zaměřeny především na genitálie. Chlapec se tak učí zřeknout se svých tužeb po matce ve prospěch budoucího vztahu k jiné ženě.

Je zajímavé, že Freud nevěnuje stejnou pozornost socializačnímu vývoji dívek. Ženu vnímá jako nevyvinutého muže, který – protože neprošel Oidipovským přechodem – nemá silně vyvinuté ego a je slabý v následování hodnot a pravidel. Z tohoto důvodu jsou ženy emocionálně citlivější a sexuálně pasivnější než muži. Nicméně i pro dívky v průběhu jejich socializace platí, že se musejí zříci svých závazků k matce ve prospěch otce a eventuálně musejí nahradit své tužby k otci tužbami po dítěti. Ačkoliv tedy Freud vidí vztah matky a dítěte jako jeden ze základních vztahů pro

psychický vývoj člověka, zabývá se především muži a Oidipovským komplexem než ženami a vývojem dívek.

Sny

Sny často ukazují na lidská protichůdná přání. Sny mají význam a zobrazují se v nich překroucené verze psychických tužeb a konfliktů. Během spaní ego odpočívá, což umožňuje snění, jež se zastřeným vyplněním potlačených tužeb. Ve snu se dokonce samotné ego stává jedním ze sexuálních impulsů a nemá zde morálku. Libido usiluje o slast a vládne snu, což znamená, že ve snech se často zobrazují zakázaná témata, ať už se jedná o incest nebo o touhu po pomstě a smrti našich nejbližších. Podle Freuda mají sny původ v nadměrných sexuálních tužbách a jsou ve skutečnosti aktivním zlem. Sny jsou bez morálky a pravidel, což znamená, že jim vládne pouze sexuální tužby, které sny řídí a regulují. Sny znamenají pro lidi jejich potlačené vzpomínky. Jejich rozpracování a intenzivní interpretace, kterou vytváří terapeutové, je nezbytná k rozkrytí jejich významů, které leží pod jejich překrouceným a na první pohled zdajícím se nekoherentním povrchem.

Ve své pozdní práci, nazvané *Nespokojenost v kultuře*, Freud posunuje svůj badatelský zájem od vztahu mezi id, egem a superegem, k více sociálně orientovaným úvahám. Stále trvá na rozporu, který najdeme mezi instinktem života, nebo-li Erose, či ještě jinak touhou po lidské jednotě, a instinktem smrti, nebo-li Thanatosem, který naopak vede člověk k zániku. Podle Freuda je Thanatos nezávislým a agresivním pudem, který – jak věří – stojí za mírou násilí a krutosti v každodenním životě a způsobuje destruktivní jednání lidí, které vyvstává na povrch především v době válek.

Nespokojenost v kultuře

Jako spisovatel Schiller (1759-1805), tak i Freud byl přesvědčen o tom, že hlad a láska jsou vládnoucí principy světa. Hlad pramení z instinktů, které chrání jedince před zahynutím; láska vychází z usilování o objekty (lidi nebo symboly, nikoliv věci) a chrání lidstvo jako druh. Ovšem tyto instinkty jsou uspokojovány spíše sporadicky. Proto sociální život charakterizuje nespokojenost a strádání, i když paradoxně každý člověk očekává od života štěstí a spokojenost. Za uspokojením každé potřeby stojí princip slasti. Ten vládne lidským tužbám. Nicméně nespokojenost je podmínkou lidské existence. Podle Freuda jsou to především tři faktory, které stojí za lidskou nespokojeností: tělesnost, přirozenost, a sociální vztahy s druhými lidmi. Přitom poslední faktor je tou nejstěžejnější příčinou problémů mnoha lidí. Když budeme parafrázovat filozofa Jeana-Paula Sartera, žít ve společnosti, to je peklo.

Kultura, v širším slova smyslu společnost, je pak na jednu stranu zdrojem lidských potíží, na druhou stranu ovšem také prostředkem, chránícím nás před nespokojeností. Kultura chrání lidi před jimi samými a uzpůsobuje jejich vzájemné vztahy a vycházení. Rozhodujícím krokem, který vedl k emancipaci kultury, bylo, že instituce moci, jíž najdeme v každé společnosti, umožnila, aby se princip spravedlnosti stal dominantní sociální hodnotou. Kultura na jednu stranu umožňuje sublimaci, na stranu druhou staví našim potřebám, instinktům a pudům do cesty překážky, tedy krotí nás.

Freud byl fascinován kulturním vývojem lidstva a jeho směřováním. Původy kultury vidí jako svázané s rodinným soužitím, které v historii zajišťuje genitální uspokojování. Láska se stává součástí rodinného života, což znamená že pro muže je nepřijatelné, aby žili bez žen, zatímco ženy jsou tímto uspořádáním vedeny k lásce k dětem. Přinucení k práci na pozadí nepřátelské, vně stojící přírody je také podstatným kulturním prvkem.

Sexualita je klíčem ke kultuře. Společnost není založena na sdílení ekonomických nebo politických zájmů, ale na silné, libiduální identifikaci, jako je identifikace dítěte s rodiči, nebo lidí se svým vůdcem. Taková identifikace pomáhá kanalizovat sexualitu sociálně přijatelnými směry, jakožto i paralelně vede ke zmaření uspokojení našich pudů.

Eros odkazuje k touze spojit se s jinými v komunitu a společnost. Ovšem Thanatos, jehož čistou formou je násilí, tedy slepá destruktivita, stojí proti Erosovi. Toto násilí je největší překážkou, s níž se musí kultura vyrovnat, aby přežila. Kultura jeho existenci zmírňuje vyvinutím pocitů viny, jež pronásledují každého z individuí. Tyto pocity se u člověka objevují tak, že superego, což není nic jiného než rodičovská autorita nebo společenské normy a pravidla, internalizuje násilí a označuje ho za nepřijatelné. Pocity viny se pak dostávají tehdy, když lidé mají strach z toho, že svým jednáním nebo svými tužbami by mohli ztratit náklonnost a lásku druhých, potažmo celé společnosti. Superego tedy velmi přísně trestá lidi za jejich tužby dělat něco, o čem vědí, že je to špatné. Každý prvek násilí, který není uspokojen, pak živí existenci superega, které znamená nenávisť k sobě samému než k druhým lidem.

Růst civilizace a zkulturnění lidí plyne ze stupňování pocitů viny a postupné ztráty vnitřní spokojenosti. Freud je přesvědčen o nevyhnutelnosti tohoto procesu, ačkoliv obhajuje některá opatření, jež mohou zmírňovat lidskou nespokojenost. Například se domnívá, že bychom se měli jasně a bez předsudků zabývat lidskou sexualitou, aby si naši potomci mohli uvědomit násilí a agresi, jež se stanou součástí jejich osobností v době jejich dospívání. Je také přesvědčen o tom, že redistribuce bohatství může lidský život udělat snazším a šťastnějším, i když je dalek od toho být socialistou. Sám je přesvědčen, že marxisté podceňují nepřátelskost a závist, jež jsou nezbytnou součástí lidské přirozenosti a jež tu budou i poté, co kapitalismus jako forma organizace hospodářského života skončí.

Vzdělávání lidstva musí být založeno na vědeckých principech. Nejlepší obranou lidí proti nespokojenosti a násilí je jejich racionalita, především věda. Freud ukazuje, že lidské uvažování je často vedeno jejich tužbami po štěstí, tedy iracionálními motivy. Dobrým příkladem tohoto procesu je náboženství. Je to iluze, založená na přáních, které nemohou být dokázány nebo vyvráceny. Myšlenka Boha pramení z infantilní bezmocnosti, z dětské touhy po otci. Náboženství musí být zavrženo, protože oslabuje rozum a nevede k reálnému vzdělávání mladých lidí. Freud obhajuje vědu jako alternativu k náboženství, protože věda nevychází z iluzí. Je odlišná od náboženství, protože každý omyl je zde napaden, rozebrán a revidován, zatímco iluze a představy nemohou být revidovány. Freud zkrátka silně věří v rozum a racionalitu, protože se domnívá, že „hlas rozumu je sice slabý, ale zůstává dokud není slyšen.“

Závěr

Freud se ve svém díle zabýval limity racionality člověka. Ukázal, že součástí lidské osobnosti jsou jak emoce, tak racionalita. Nicméně lidé nejsou plně racionální osobnosti, které chápou a rozumějí svému jednání. To je podle Freuda naivní představa o lidech. Součástí lidské psychiky je konflikt a napětí a lidská osobnost je v mnohých ohledech poznamenána nevědomím. Civilizace a kultura je postavena na boji proti násilím a agresi, jež jsou součástí lidské osobnosti. Stojí proti tužbám a pudům člověka a její prací je jejich kanalizace do sociálně přijatelných cílů. Tím roste humanita a kulturnost, nicméně odvrácenou stranou tohoto procesu je vzrůstající nespokojenost, osobní potíže a výskyt neuróz.